

Bartosz Gołąbek

LEW GUMIŁOW I ALEKSANDER DUGIN

O DWÓCH OBLICZACH EURAZJATYZMU
W ROSJI PO 1991 ROKU

LEW GUMIŁOW I ALEKSANDER DUGIN

O DWÓCH OBLICZACH EURAZJATYZMU
W ROSJI PO 1991 ROKU

Bartosz Gołąbek

**LEW GUMIŁOW
I ALEKSANDER DUGIN**

**O DWÓCH OBLICZACH EURAZJATYZMU
W ROSJI PO 1991 ROKU**

SERIA: BARWY RUSI

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego

Redaktor serii

Grzegorz Przebinda

Recenzent

prof. dr hab. Józef Smaga

Projekt okładki

Jacek Wnuk

© Copyright by Bartosz Gołąbek & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2012
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3315-9

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-631-18-81, 12-631-18-82, fax 12-631-18-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Spis treści

Powrót eurazjatyizmu do Rosji.....	7
------------------------------------	---

OBLICZE PIERWSZE – LEW GUMIŁOW

1. <i>Syn Srebrnego Wieku</i>	21
1.1. Zmagania ze „straszonym dziedzictwem”	21
1.2. Więzień sumienia („Ofiara akmeizmu”).....	27
1.3. <i>Post scriptum</i> do eurazjatyckiej idei.....	33
1.4. Naukowa anatema.....	41
2. Nauka i idee	47
2.1. Etnos i przestrzeń.....	47
2.2. Dawna Ruś według Lwa Gumilowa	60
2.3. Pasionariusze, czyli twórcy ruskiego etnosu	73
3. <i>Rytmy Eurazji. Szkic do portretu „ostatniego eurazjaty”</i>	91
3.1. Rytmy historii	91
3.2. Rytmy kultury.....	100

OBLICZE DRUGIE – ALEKSANDER DUGIN

1. <i>Enfant terrible</i> nacjonalbolszewizmu.....	111
1.1. „Doktor Dugin”	113
1.2. Ideologiczna samodzielność	116
2. Geopolityka Aleksandra Dugina.....	121
2.1. Zderzenie cywilizacji i teoria Lebensraumu.....	122
2.2. Geopolityka postmodernizmu	141
3. Aleksander Dugin wobec tradycji.....	149
3.1. Tradycja ruskiej świętości	149
3.2. Tradycjonalizm i władza	157
4. Paradygmat kultury	165
4.1. Wokół rosyjskiej tradycji literackiej.....	165
4.2. <i>Scientia dependit in mores</i>	174
4.3. Kultura popularna i Internet	183
Zakończenie	193
Bibliografia	205
Indeks nazwisk.....	219

Powrót eurazjatyizmu do Rosji¹

Współczesna Rosja, mimo iż jej rozmiary nie sięgają tak odległych geograficznie zakątków jak przed rewolucją 1917 roku i choć jest nieporównywalnie mniejsza niż Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, którego była częścią, wciąż jednak rozciąga się na nieogarnionych wyobraźnią przestrzeniach kontynentu – Eurazji. Ten geograficzny czynnik, o którym wspominał w XIX stuleciu Piotr Czaadajew, został dostrzeżony, a później wykorzystany przez ojców założycieli ruchu eurazjatyckiego w okresie, kiedy w sowieckiej Rosji wygasła już wojna domowa, a nowy system polityczny zaczynał nabierać pełni kształtów. Emigracyjny eurazjatyzm² czerpał swe początki w kręgu ludzi nauki, którzy nie odnaleźli w sobie rewolucyjnego zapału, nie godząc się na bolszewicki plan dla Rosji, ale także, co może najważniejsze, a rzadko podkreślane, nie pogodzili się z wielką przegraną Rosji w I wojnie światowej – skąd bowiem brałyby się tak mocno osadzone w twórczości eurazjatów akcenty antyeuropejskie? Francuska badaczka eurazjatyizmu Marlene Laruelle słusznie podkreśla, jak się wydaje, niezwykle ważne dla historii i późniejszej percepcji ruchu dojmujące uczucie powojennego upokorzenia, jakie ogarnęło młodych, zdolnych eurazjatyckich intelektualistów³.

Trudno zatem niechętnie Europie nastroje tłumaczyć wyłącznie negacją idei rewolucji, która w dużej mierze, oczywiście, wzorowała się na zachodniej filozofii. To pewien paradoks, że będąc właściwie na Zachodzie i jednocześnie czerpiąc z jego dóbr doczesnych, międzywojenni „europejscy” eurazjaci zwracali się jednocześnie przeciwko niemu, a także przeciwko bolszewickiej Rosji. Na ten czynnik zwraca uwagę Anatolij Utkin, podkreślając, że to tragedia wojny z „Europą” i później krwa-

---

¹ Rosyjski eurazjatyzm powstał w środowisku emigracyjnym, nie był nurtem rodzimym. Tytuł ten nawiązuje bezpośrednio do jednego z tekstów Grzegorza Przebindy pt. *Powrót filozofii do Rosji (1989–1992)*, opublikowanego pierwotnie w piśmie „Znak”, 1994, R. XLVI, nr 1 (464). Tekst znalazł się także w zbiorze esejów tego autora wydanych pod wspólnym tytułem *Między Moskwą a Rzymem. Myśl religijna w Rosji XIX i XX wieku*, Universitas, Kraków 2003. Niestety, w publikacji książkowej brakuje niezwykle cennego bibliograficznego aneksu, który z perspektywy piszącego te słowa okazał się integralną częścią tego niezwykle ważnego szkicu Przebindy.

² Przychyłam się do stanowiska Iwony Massaki dotyczącego funkcjonującej w polskiej literaturze przedmiotu zróżnicowanej nomenklatury stosowanej do opisu tego ruchu (eurazjanizm, euroazjanizm, eurazjatyzm, eurazizm). Badaczka bardzo rzeczowo i wyczerpująco wyjaśnia swój pogląd na ten temat we wstępie do swej interesującej rozprawy pt. *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, FNP, Wrocław 2001 (s. 6–8). W dążeniu do uporządkowania tego zagadnienia w niniejszej rozprawie założenie metodologiczne I. Massaki odnośnie do terminu *eurazjatyzm* zostaje w całości podtrzymane.

³ М. Ларюэль, *Идеология русского евразийства или мысли о величии империи*, пер. Т. Григорьева, Издательство „Наталис”, Москва 2004, s. 33.

wy konflikt wojny domowej dały początki eurazjatyzmowi⁴. Sama nazwa jednak – *евразийство* – może być w tym kontekście myląca. W takim postrzeganiu ówczesnej rzeczywistości geopolitycznej, w idei eurazjatyckiej Rosja stawiała się realizacją marzenia o czystej, prawej Europie, wchodzącej w relacje z wielkim Wschodem.

Pielęgnowane poza granicami Rosji idee nie docierały do szerszych kręgów w ogarniętej bolszewizmem, a później stalinizmem ojczyźnie twórców ruchu. Eurazjatyzm emigracyjny nie przedarł się w pełni do sowieckiej Rosji z kilku powodów, które pośrednio wytypował, nieprzychylny temu nurtowi, także przebywający na emigracji historyk myśli rosyjskiej protoje Wasilij Zienkowski. W jego opinii przede wszystkim najdoskonalszy intelektualnie okres eurazjatyizmu przypadł na moment, kiedy ukazały się jego główne teksty programowe w latach 1921–1927. To bardzo krótki i intensywny czas, nacechowany entuzjazmem wydawniczo-popularyzatorskim, który zdołał zbudować i utrwalić spistości ruchu.

Eurazjatyzm lat dwudziestych siłą historycznych wypadków nie przygotował odpowiedzi na nowe pytania o powojenną Rosję. Prace „pierwszych” eurazjatów, choć przecież nie były zupełnie nieznane, przybyły w pełnym kształcie do Rosji dopiero wraz z upadkiem ZSRR. W 1991 roku, kiedy formalnie dobiegała końca historia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, rozproszone w podupadającym imperium społeczeństwa przeżywały głęboki tożsamościowy oraz ideowy kryzys. Pierestrojka Michaiła Gorbaczowa nie przyniosła oczekiwanej poprawy, a upadający i targany licznymi kryzysami Związek Radziecki w sensie ideologicznym nie istniał już od kilku lat. Starania o jego wskrzeszenie, w rodzaju tzw. procesu nowoogariowskiego, zainicjowanego po wszechzwiązkowym referendum w marcu 1991 roku, były już tylko pragmatycznymi ruchami kruszejącej władzy. Jej ostateczny upadek przypieczętował sierpniowy „pucz Janajewa” w 1991 roku, a następnie grudniowe spotkanie liderów trzech związkowych republik w białowieskich Viskulach, gdzie w lakonicznym zdaniu zamknięto krwawo i mozolnie budowany i chroniony przez dziesięciolecia ZSRR, inicjując na jego geopolitycznych gruzach Wspólnotę Niepodległych Państw. Rok 1991 to początki Nowej Rosji.

Okazało się wówczas, że rozważania historiozoficzne i kulturowe mogą się stać dla nowego organizmu społecznego i politycznego, oczyszczonego z jakiejkolwiek ideologii, bardzo atrakcyjne, a wręcz potrzebne. Poszukiwania odpowiedzi na pytania o drogę Rosji i objaśnienia jej osobliwości stały się ważnym zadaniem nie tylko natury filozoficznej, ale także społecznej. Nie wszyscy Rosjanie mogli pojąć, jak doszło do tego, że ich potężna Ojczyzna, przecież jako wciąż wielkie i wielonarodowościowe państwo, niejako „przypadkiem” przyłożyła rękę wpierv do zbudowania, a potem do rozwiązania największego imperium na świecie. Ich dezorientację mogą obrazować także wyniki marcowego referendum z 1991 roku, w czasie którego dominująca przecież większość głosujących wypowiedziała się za utrzymaniem

---

⁴ А. Уткин, *Россия и Запад: история цивилизаций*, Гардарики, Москва 2000, s. 315.

ZSRR w odnowionej formule⁵. Postradziecka Rosja, która paradoksalnie jako jedna z pierwszych ogłosiła deklarację niepodległości, celebrowaną dziś w postaci święta państwowego 12 czerwca, otworzyła się na rekonstrukcję idei najczęściej świadczących na rzecz jej samobytności, nie bacząc na to, że w wielu z nich znajdują się także te, które samobytność rozumieją w kategoriach holistycznych czy wręcz maksymalistycznych. Próba wyjaśnienia tych zawiłości nie mogła obejść się także bez zwrócenia uwagi na czynniki etniczne i geograficzne, a na tych elementach skupiali swą uwagę klasycy myśli eurazjatyckiej.

Emigracyjny eurazjatyzm był odkrywany w Rosji stopniowo. Zanim zaczęły się ukazywać monograficzne wydania poszczególnych ideologów ruchu, do rąk rosyjskich czytelników trafiły wydawnictwa zbiorowe. Pierwszą znaczącą publikacją, która przybliżała eurazjatyzm w Rosji, był 4. numer moskiewskiego religijno-filozoficznego pisma „Начала” z 1992 roku. Pojawiło się tu kilka tekstów poświęconych eurazjatam, a także tłumaczenie rozdziału monografii Otto Bossa zajmującej się tym tematem oraz znakomicie opracowana bibliografia dzieł twórców nurtu eurazjatyckiego: począwszy od mniej znanych Nikołaja Alieksiejewa, Władimira Iljina, Gieorgija Wiernadskiego, Lwa Karsawina, aż po Piotra Sawickiego, Piotra Suwczyńskiego i Nikołaja Trubieckiego. Kolejnym ważnym krokiem na drodze do rozpropagowania idei eurazjatyckiej w postsowieckiej Rosji była wydana w 1993 roku antologia w serii „Русские источники современной социальной философии”. Praca pod tytułem *Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн*⁶ po raz pierwszy w Rosji prezentowała najważniejsze teksty publicystyczne Nikołaja Trubieckiego, Piotra Sawickiego, Nikołaja Alieksiejewa. W zbiorze tym znalazły się także teksty znakomitych krytyków eurazjatyizmu – Nikołaja Bierdiajewa, Gieorgija Florowskiego, Pawła Fiedotowa.

Rosja otworzyła się na eurazjatyzm w jego różnych aspektach. Lektura coraz większej liczby dzieł eurazjatów, rozwój wiedzy historycznej i bieżące wydarzenia w Rosji pobudziły licznych intelektualistów do historiozoficznej dyskusji na temat samobytności Rosji oraz azjatyckiego czynnika w jej tradycji. W mniejszym lub większym stopniu idee eurazjatyckie, lub wyraźne wątki sprzyjające eurazjatyzmowi, pojawiały się w publikacjach politologów i historyków. Do najciekawszych zaliczyć można zmarłych w 2001 roku historyka Wadima Kożynowa i politologa Aleksandra Panarina, a także Siergieja Kara-Murzę. Niewątpliwie jednak nie odegrali oni i nie odgrywają tak znaczącej roli w nawiązaniu do intelektualnej tradycji eurazjatyckiej w postsowieckiej Rosji, jaką należy przypisać historykowi Lwu Gumilowowi oraz filozofowi i politologowi Aleksandrowi Duginowi⁷.

⁵ W Rosyjskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej 71,3% głosujących opowiedziało się za utrzymaniem ZSRR. Patrz: *Об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 года (Из сообщения Центральной комиссии референдума СССР)*, „Известия”, 27 марта 1991.

⁶ *Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн. Антология*, red. Л. Новикова, И. Сиземская, Наука, Москва 1993.

⁷ Na oba nazwiska zwraca uwagę znawca myśli rosyjskiej Andrzej Walicki. W rozmowie z J. Zadenckim w 1999 roku podkreśla, że teksty Lwa Gumilowa cechuje *historiozoficzny pesymizm*, a najciekaw-

Swoistym łącznikiem między eurazjatyzmem międzywojennym a współczesnością rosyjską mógł okazać się Lew Gumilow. We wzmiankowanym wyżej piśmie „Начала” ukazał się wywiad z tym uczonym, wyraźnie wiążący jego działalność naukową z intelektualnym profilem Piotra Sawickiego. Gumilow jednak nie pojawił się nagle i zupełnie znikąd. Historyk ten, mimo niezwykle trudnego losu – lat prześladowań i izolacji, wszystkie swe koncepcje sformułował w Rosji bolszewickiej. To postać wręcz symboliczna, której dorobek jednak został powszechnie poznany i dostrzeżony dopiero w momencie upadku ZSRR. Mimo represji reżimu Gumilow był znaną postacią w środowiskach akademickich ówczesnej Rosji, znaną przede wszystkim ze swoich oryginalnych prac dotyczących historii Azji Centralnej⁸ i autorskiej teorii etnogenezy. To właśnie etnologia uczyniła go popularnym jeszcze przed upadkiem ZSRR. W 1989 roku Gumilowa mogli poznać widzowie leningradzkiej telewizji, oglądający w programie *Зеркало* zarejestrowane wykłady uczonego z zakresu etnografii. Dla ZSRR był to trudny czas, jeśli chodzi o kwestie narodowościowe; rozgorzały konflikty etniczne niemal w każdym punkcie kraju, ze szczególnym natężeniem w Górskim Karabachu, równie niespokojna była Azja Centralna⁹. Wykłady Gumilowa, opisujące skomplikowane kwestie etniczne, w pewnym sensie objaśniały zaistniałą na terytorium ZSRR niełatwą sytuację. Dopiero jednak po śmierci uczonego w październiku 1992 roku, już po upadku ZSRR, prace Gumilowa zaczęły zapełniać księgarskie półki, a tendencja ta utrzymuje się nadal¹⁰.

Okazało się, że atmosfera rozpadu ZSRR i ideologicznych sporów sprzyja rewitalizacji, niektórych przynajmniej, założeń eurazjatyizmu. W przypadku Lwa Gumilowa było to raczej coś w rodzaju odkrycia – uczoney zmarł przecież w 1992 roku, ale pozostawił po sobie ogromny dorobek, w którego treści dopiero po pewnym czasie zaczęto widzieć także eurazjatyckie wątki. Dalej, już poza wpływem uczonego, potoczyła się czytelnicza i wydawnicza fala popularności tego historyka¹¹.

Eurazjatyzm, mimo śmierci Lwa Gumilowa, nie odszedł w Rosji w zapomnienie. Najbardziej dziś znaczącym i ostro zabiegającym o uwagę społeczną myślicielem,

---

szym ideologiem eurazjatyizmu jest A. Dugin, inspirowany myślą Michała Agurskiego. Zob. A. Walicki, *O inteligencji, liberalizmach i o Rosji*, Kraków 2007, s. 328–331.

⁸ Jako znawca ludów koczowniczych i stepowych Gumilow zyskał popularność także w Polsce w latach 70.

⁹ Centrum najkrwawszych wydarzeń stała się Kotlina Fergańska, niezwykle gęsto zaludniona i podzielona między kilka republik centralnoazjatyckich. Wiosną 1989 roku (maj–czerwiec) doszło tam do krwawych zająć na tle etnicznym między Turkami meschetyńskimi a Uzbekami.

¹⁰ W 2010 roku teksty Gumilowa doczekały się zbiorowego ośmiotomowego wydania nakładem wydawnictwa AST. Idee historyka wydają się na tyle atrakcyjne dla współczesnych odbiorców, że prace cieszące się największą popularnością postanowiono zdigitalizować i wydać w postaci audiobooków z nagraniami mp3. Dotyczy to trzech tekstów: *От Руси к России, Конец и вновь начало* oraz *Этносфера: история людей и история природы*.

¹¹ Prace Lwa Gumilowa wydaje dziś w Rosji kilka wydawnictw w swoich własnych seriach: oficyna AST w seriach „Классическая мысль” oraz „Историческая библиотека”, wydawnictwo Algoritm w serii „Тайна Льва Гумилева”, wydawnictwo Kristall w serii „Веги истории”, a także wydawnictwo Ajris-Press w serii „Библиотека истории и культуры”. Przyjmując komercyjny charakter publikacji, które ze swej definicji powinny przynosić dochód, liczba edycji jest imponująca.

wiążącym swe idee z tym nurtem, jest politolog i filozof Aleksander Dugin, którego koncepcje pojawiły się w Rosji już w całkowicie innym kontekście historycznym i kulturowym, niż miało to miejsce nawet w przypadku „spóźnionego eurazjaty” Gumilowa. Rosja przeszła już wówczas najtrudniejsze elementy złożonej reformy gospodarczej, która odcisnęła się niemiłym wspomnieniem u znacznej części społeczeństwa. Wciąż żywe resentymenty postsowieckie wzmocniły wydarzenia polityczne związane z kryzysem walutowym w 1998 roku, a później w skali międzynarodowej nasiliło je rozszerzenie Paktu Północnoatlantyckiego i wzmocnienie militarnej aktywności USA.

Dugin, którego intelektualne i polityczne korzenie sięgają nacjonalistycznych postsowieckich ugrupowań, okazał się dość sprawnym ideologiem, budującym swą popularność poprzez umiejętne rozgrywanie emocji społecznych związanych z sytuacją międzynarodową oraz kryzysami współczesnej Rosji. Myśliciel odnalazł się na wielkim rynku idei dzięki wydanej w 1997 roku pracy poświęconej geopolityce, która stała się niemalże objawieniem dla części rosyjskiej elity oraz polityków. Jego aktywność intelektualna nie słabnie, wciąż chce zyskiwać nowych czytelników, słuchaczy i widzów. Po swoistej szkole politycznej, jaką przeszedł u boku Eduarda Limonowa, Dugin zapragnął samodzielnego wejścia do polityki. Niepowodzenie, którego doznał, nie osłabiło go, nie odszedł w medialny niebyt, wciąż ma ambicje nadawać rytm swoście rozumianemu eurazjatyckiemu, a przede wszystkim geopolitycznemu dyskursowi współczesnej Rosji.

Nieżyjący już Lew Gumilow i lider Międzynarodowego Ruchu Eurazjatyckiego Aleksander Dugin, skwapliwie odwołujący się do dziedzictwa syna Anny Achmatowej¹², to dwie główne postaci, które mogą umożliwić odkrycie natury zupełnie nowego, już w pełni **rodzimego** nurtu eurazjatyckiej myśli we współczesnej Rosji. Odnowiony eurazjatyzm, mimo iż wkroczył na ideową ścieżkę wytyczoną w okresie międzywojennym przez rosyjskich emigrantów, poprzez bezpośrednie i nierozłączne związanie Gumilowa i Dugina z Rosją (radziecką i współczesną), można już dziś określić mianem czysto rosyjskiego. Gumilow i Dugin to wybijające się umysły, obdarzone charyzmą uczonego oraz pasją propagatora idei. To nie tylko osobowości barwne w ich bogatym wymiarze intelektualnym, ale także płomienni oratorzy, błyskotliwi publicyści i obserwatorzy rosyjskiej panoramy społecznej i politycznej, wreszcie zdeklarowani kontynuatorzy idei Rosji-Eurazji, zdeponowanej w emigracyjnych drukach przez Trubieckiego, Sawickiego, Wiernadskiego i innych.

Zarówno Lew Gumilow, jak i Aleksander Dugin zostali dostrzeżeni przez polskie i światowe środowisko nauki, a ich idee właściwie bez wyjątku prezentowane były dotąd zwykle w szerszym kontekście, na tle międzywojennego eurazjatyzmu, który będzie tu nazywany „klasycznym”. W stulecie urodzin Lwa Gumilowa (1912)

---

¹² А. Дугин, *Он вернул нам две тысячи лет нашей судьбы!* Выступление на конференции „Лев Николаевич Гумилев. Теория этногенеза и исторические судьбы Евразии” (Санкт-Петербург, Географическое общество, 22 апреля 2002 г.), [w:] *Основы евразийства*, под. ред. А. Дугина, Арктогея-центр, Москва 2002, s. 534.

oraz w pięćdziesiątą rocznicę Aleksandra Dugina (1962) warto podjąć próbę pewnego podsumowania w tej kwestii. Polska naukowa refleksja nad eurazjatyżmem związana jest między innymi z nazwiskami Romana Bäckera, Andrzeja de Lazari, Iwony Massaki, Ryszarda Paradowskiego, Lucjana Suchanka. Analizy tych badaczy opierają się w dużej mierze na eurazjatyżmie emigracyjnym, ale właściwie wszyscy w mniejszym lub większym stopniu dostrzegają w tej perspektywie także Lwa Gumilowa i Aleksandra Dugina. Najobszerniejszą pracą, dotyczącą historii prądu eurazjatyżmu „klasycznego”, w polskiej literaturze przedmiotu jest rozprawa Romana Bäckera, zatytułowana *Międzywojenny eurazjatyżm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, opublikowana nakładem Wydawnictwa Ibidem w Łodzi w 2000 roku. Nie odstępując od przedmiotu swej analizy, badacz zdobył się na wprowadzenie licznych elementów, które dają wyobrażenie o eurazjatyckich związkach Lwa Gumilowa i Aleksandra Dugina z nurtem „klasycznym”.

Trzeba stwierdzić, że najwięcej dotąd miejsca, co wiąże się zapewne także ze stosunkowo łatwą dostępnością do jego prac tłumaczonych również na język polski, poświęcono Lwu Gumilowowi¹³. Podstawowe w tym kontekście są dwa opracowania Ryszarda Paradowskiego – *Idea Rosji–Eurazji i naukowy nacjonalizm Lwa Gumilowa. Próba rekonstrukcji ideologii eurazjatyżmu*, wydana w 1996 roku w Warszawie, która z pewnymi rozszerzeniami weszła w 2001, a później w jej drugim wydaniu w 2003 roku w skład większej publikacji tego autora, zatytułowanej *Eurazjatyckie imperium Rosji. Studium idei*. Ważną zmianą z perspektywy poprzedniego wydawnictwa tego autora jest wprowadzenie do obiegu naukowego terminu *neoeurazjatyżm*¹⁴, który oznacza idee Lwa Gumilowa, przedstawione jednak bez zasadniczych uzupełnień w stosunku do poprzedniego wydania. Najważniejszym elementem aktualizującym publikację z 2003 roku wydaje się rozwinięcie głównego jej rdzenia o rys postaci Aleksandra Dugina i przedstawienie przez badacza jego podstawowych idei w stosunkowo niewielkim rozdziale *Eurazjatyżm dzisiaj*¹⁵. Na pewne szczególne wyróżnienie zasługuje w tym miejscu bardzo dobre tłumaczenie jednego z ciekawszych, może nieco zapomnianych „azjatyckich” esejów Lwa Gumilowa, którego podjął się krakowski historyk Andrzej Nowak. Spod pióra autora tego przekładu wyszło także niebanalne, życzliwe wobec obiektu badania posłowie, zarysowujące w zwartej i jednoznacznej formie wielowymiarowość postaci i dzieła Lwa Gumilowa¹⁶. Nieco

¹³ Tylko w ostatnich latach światło dzienne ujrzały m.in. dwie monografie poświęcone wyłącznie temu myślicielowi: M. Zuber, *Wpływ koncepcji eurazjatyżmu na piarstwo historyczne Lwa Gumilowa*, e-bookowo.pl, 2008 oraz A. Janickiego, *Lew Nikolajewicz Gumilow (1912–1992) jako historyk cywilizacji rosyjskiej*, Łódź 2011.

¹⁴ Jeśli mianem *neoeurazjatyżmu* określilibyśmy odrodzenie tego nurtu w postradzieckiej Rosji, czy też jego nieemigracyjną, powojenną odmianę, to wtedy zapewne pojawiłaby się szansa na utrwalenie tego określenia w polskim naukowym dyskursie. W ujęciu Ryszarda Paradowskiego nie widać jednak tej perspektywy.

¹⁵ R. Paradowski, *Eurazjatyckie imperium Rosji. Studium idei*, wyd. II, WSHiFM, Warszawa 2003, s. 227–250.

¹⁶ Patrz L. Gumilow, *Dzieje etnosów Wielkiego Stepu*, przeł. i posłowiem opatrzył A. Nowak, Oficyna Literacka, Kraków 1997. W posłowie Nowaka na temat kontrowersji wokół też Gumilowa czytamy między

odmienne spojrzenie na eurazjatyzm w Rosji zaprezentowała Iwona Massaka, autorka wzmiankowanej wcześniej pracy pod tytułem *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*. Badaczka podjęła tu udaną próbę ukazania idei eurazjatyckich, będących, jej zdaniem, przejawem rosyjskiego misjonizmu. Oprócz zaprezentowania kontekstu „klasycznego” w pracy znalazły się także osobne rozdziały poświęcone Lwu Gumilowowi i Aleksandrowi Duginowi. Poza wymienionymi publikacjami należy wspomnieć także pracę Joachima Dieca, który poświęcił Gumilowowi rozdział swej rozprawy *Cywilizacje bez okien. Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych* (Kraków 2002) oraz kilka rozpraw o charakterze politologicznym, które ograniczają się do próby interpretacji i analizy politologicznych i geopolitycznych aspektów idei Aleksandra Dugina¹⁷. O kilku szczegółach wczesnej działalności moskiewskiego filozofa na scenie politycznej i ideowej możemy także dowiedzieć się z rozprawy Lucjana Suchanka¹⁸ pt. *Parias i Heros. Twórczość Eduarda Limonowa*, a to ze względu na ściśle związki Dugina z jej głównym bohaterem.

Slawistyka i politologia światowa także podejmują próby analizy i interpretacji myśli eurazjatyckiej po 1991 roku. Tu jednak zetknąć się można przede wszystkim z syntezami politologicznymi, odnoszącymi się zwłaszcza do działań intelektualnych Aleksandra Dugina. Można w tym kontekście wymienić badaczy takich jak geograf Mark Bassin, który jest autorem ciekawego szkicu pt. *Classical Eurasianism and The Geopolitics of Russian Identity*¹⁹. Do ważniejszych badaczy tego profilu należy także zaliczyć: Petera S. Duncana, Andreasa Umlanda – autora tekstu o kon-

---

innymi: „A przecież Gumilowowi chodziło głównie o zdrowy rozsądek! I o to, by nie porównywać rzeczy nieporównywalnych, lecz – w ramach etnologicznej komparatystyki – poddawać porównaniom jedynie ludy-etnosy znajdujące się dokładnie na tym samym etapie etnogenezy” (s. 105). A. Nowak dostrzegł także znaczenie geopolitycznych wpływów w ideach prezentowanych przez Aleksandra Dugina, czego dał wyraz między innymi w szkicu pt. *Pokusy rosyjskiej geopolityki*. „Arcana”, nr 44 (2/2002), s. 83–89.

¹⁷ Patrz np. R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina* (Toruń 2007); S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej* (Warszawa 2006); J. Bratkiewicz, *Zapętlona modernizacja* (Warszawa 2007 – w pracy współfinansowanej przez MSZ, w której zupełnie brak bibliografii), a także interesujący dwugłos łódzkich badaczek: A. Szemrzalska, E. Szrek, *Imperium i prawo* (Kraków 2006). O geopolityce Dugina w kontekście prawosławia i rosyjskiego mesjanizmu pisała także Anna Rażny. Por. np. A. Rażny, *Podstawy geopolityki Aleksandra Dugina: przemiana mesjanizmu religijnego we współczesnej rosyjskiej myśli politycznej*, [w:] *Dziedzictwo chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu. Między pamięcią a oczekiwaniami*, pod red. U. Cierniak i J. Grabowskiego.

¹⁸ Lucjan Suchanek jest także autorem kilku szkiców na temat eurazjatyizmu (*euroazjanizmu* – bo tak go zwykle określać) „klasycznego”. Patrz: L. Suchanek, *Россия, Европа и Восток в концепции евразийцев*, „Slavia Orientalis”, t. 43, nr 1 oraz *Rosja – Europa – Azja. Euroazjanci, ich poprzednicy i kontynuatorzy*, [w:] *Między Europą a Azją. Idea Rosji–Eurazji*, pod red. S. Grzybowski, UMK, Toruń 1998.

¹⁹ Artykuł pochodzi z internetowej platformy CRN (Collaborative Research Network), która jest projektem wymiany naukowej Amerykańskiej Rady Nauk Społecznych. Bassin jest tu koordynatorem podgrupy rosyjskiej „Geografia i tożsamość”. Inny tekst Bassina poświęcony Duginowi to *Eurasianism „Classical” and „Neo”*: *The Lines of Continuity* zamieszczony w serwisie internetowym japońskiego *Slavic Research Center* Uniwersytetu Hokkaido (<http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/index-e.html>), który prężnie działa w dziedzinie badań nad relacjami rosyjsko-azjatyckimi, zwłaszcza w dziedzinach gospodarczych i politycznych, ale także kulturowych.

serwatywnej rewolucji pt. „Консервативная революция”: имя собственное или родовое понятие?²⁰ – Brytyjczyka Alana Ingrama, spod którego pióra wyszedł interesujący esej *Alexander Dugin: Geopolitics and Neo-Fascism in Post-Soviet Russia*²¹. Prace te, mimo iż bardzo wartościowe poznawczo w kontekście historii ruchów nacjonalistycznych współczesnej Rosji, nie stanowią jednak całościowego studium, które można by traktować jako wyczerpujący materiał na temat politologicznych czy ideowych odniesień współczesnego nurtu eurazjatyckiego. Rzadziej praktykowane podejście kulturoznawcze zaprezentowała niemiecka badaczka Birgit Menzel. W swym eseju na temat wpływu filozofii i mistyki okultystycznej na rosyjską literaturę, zatytułowanym *The Occult Revival in Russia Today and Its Impact on Literature*, zwróciła także uwagę na osobliwości teorii pasjonarności Lwa Gumilowa, którą przyrównała do zjawisk bliskich okultystycznej teorii energii pola²². W literaturze francuskiej jedną z najciekawszych i najbardziej odkrywczych badaczek nurtu eurazjatyckiego w Rosji po 1991 roku jest niewątpliwie Marlene Laruelle. Główna praca uczonej z 1999 roku, *L'ideologie eurasiste russe ou comment penser l'empire*, poświęcona jest idei eurazjatyizmu „klasycznego”²³. Laruelle jest także autorką ciekawej rozprawy dotyczącej Aleksandra Dugina pt. *Aleksandr Dugin: A Russian Version of the European Radical Right?*²⁴, która wiąże postać Dugina z europejską radykalną prawicą.

To właśnie jeden z tekstów tej badaczki, mianowicie *The Two Faces of Contemporary Eurasianism: An Imperial Version of Russian Nationalism*²⁵, w którym autorka podjęła próbę porównania koncepcji eurazjatyckich Aleksandra Dugina z ideami zmarłego w 2001 roku prawosławnego politologa Aleksandra Panarina, stał się po części inspiracją dla tytułu niniejszej rozprawy. Swoistym podsumowaniem naukowej refleksji na temat eurazjatyizmu w skali międzynarodowej wydaje się publikacja z 2007 roku, wydana pod redakcją Dmitrija Slapenthoka i zatytułowana *Russia between East and West: scholarly Debates on Eurasianism*²⁶. Niech ten zbiór, gdzie Lew Gumilow w optyce Vadima Rossmana jawi się jako zjadły antysemita, a Aleksander Dugin jako neoeurazjata pochłonięty islamskim antyamerykańskim fundamentali-

²⁰ Patrz: serwis internetowy www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss5.html.

²¹ A. Ingram, *Alexander Dugin: Geopolitics and Neo-Fascism in Post-Soviet Russia*, „Political Geography”, vol. 20, no. 8, 2001, p. 1029–1051.

²² B. Menzel, *The Occult Revival in Russia Today and Its Impact on Literature*, „The Harriman Review”, vol. 16, no. 1 (Spring 2007). Tekst pochodzi ze strony internetowej amerykańskiego Instytutu Harrimana www.harrimaninstitute.org, ale jest także zamieszczony na stronie autorki (www.fask.uni-mainz.de/inst/is/russisch/menzel/index.htm).

²³ Rozprawa Laruelle ukazała się w Rosji w 2004 roku. Patrz: *Идеология русского евразийства или мысли о величии империи*, пер. Т. Григорьева, Издательство „Наталис”, Москва 2004.

²⁴ M. Laruelle, *Aleksandr Dugin: A Russian Version of the European Radical Right?*, Kennan Institute Occasional Paper # 294, Woodrow Wilson Center, Washington 2006. Tekst ten jest pokłosiem rocznego sympodium badaczki w Woodrow Wilson Center w Waszyngtonie.

²⁵ Tekst opublikowany w: „Nationalities Papers”, vol. 32, no. 1, March 2004.

²⁶ Ten zbiór artykułów, w którym znalazł się także bardzo ciekawy rozdział poświęcony polskim eurazjatyckim fascynacjom (autorstwa R. Bäckera), został wydany w Holandii.

zmem²⁷, będzie swoistym punktem odniesienia do rozważań nad istotą eurazjatyizmu Gumilowa i Dugina.

Dostępna autorowi polska i światowa, trzeba przyznać, że relatywnie bogata literatura przedmiotu, skrótowo zaprezentowana powyżej, nie wydaje się jednak wciąż w pełni odpowiadać (lub czyni to w nazbyt ograniczonym stopniu) na kilka zasadniczych pytań, dotyczących eurazjatyckiego kontekstu współczesnej myśli rosyjskiej. Trudno wśród tych lektur zobaczyć takie, które podejmowałyby próbę wskazania właściwości, łączących idee Lwa Gumilowa i Aleksandra Dugina, jak również tych elementów, które wyraźnie różnicują te dwa sposoby widzenia Rosji–Eurazji. Wydaje się, że nie nastąpiło dotąd czytelne skonfrontowanie tych dwóch „eurazjatyckich” postaw, a w celu uporządkowania wiedzy o współczesnym nurcie eurazjatyckim warto przecież taką próbę podjąć.

Niewątpliwie ważnym w tym kontekście zagadnieniem będzie osadzenie dzieł obu myślicieli w konkretnym okresie historycznym – Gumilow pisał przede wszystkim przed rozpadem ZSRR, a Dugin rozpoczął swą karierę już w postsowieckiej Rosji, dokładniej po uchwaleniu Konstytucji w 1993 roku, która uporządkowała wiele spraw dotyczących rosyjskiego ustroju politycznego. Mimo to obaj, Gumilow pośmiertnie (co może wydać się paradoksalne, ale przecież nie wyjątkowe), a Dugin na bieżąco, utrwalają swą obecność w przestrzeni idei rosyjskiej. Obaj myśliciele związani byli i są z Rosją nieprzerwanie, choć Gumilow, przebywając w więzieniu i obozach, na kilka lat był niemal odcięty od dostępu do literatury, a potem także od możliwości publikowania. Dugin natomiast uzyskał możliwość swobodnego wyrazu w wolnej ideowo i politycznie Rosji, mogąc praktycznie bez ograniczeń publikować w różnorodnych mediach. Mimo zasadniczych różnic ich prace oddziałują na tych samych czytelników i słuchaczy – współczesnych Rosjan. Publikacje zarówno jednego, jak i drugiego konkurują bądź mogą konkurować z sobą o względy czytelników na księgarskich półkach. Innym nierozpoznanym dotąd zagadnieniem jest fakt, że obaj myśliciele, których percepcja ograniczana była niemal wyłącznie do politologii i historiozofii, zakorzenili swe idee także w szeroko rozumianej kulturze, zarówno rodzimej, jak i obcej. Celowe zatem będzie uporządkowanie także tych kwestii w odniesieniu do każdego z nich odrębnie. Autor rozprawy stawia sobie za cel dotrzeć do tych okoliczności na podstawie wszystkich dostępnych materiałów źródłowych – prac Lwa Gumilowa opublikowanych w ciągu ostatnich lat – oraz – analogicznie – wszystkich dostępnych tekstów zwartych Aleksandra Dugina wydanych do końca 2007 roku.

Eurazjatyzm jest nurtem niejednorodnym i skomplikowanym, rzecz jasna, nie ogranicza się jedynie do badanych tu specjalnie przestrzeni intelektualnych dwóch autorów. Wydaje się jednak, że ocena poglądów takich współczesnych myślicieli rosyjskich, jak bliscy nurtowi eurazjatyckiemu Siergiej Kara-Murza, Aleksander Panarin czy Wadim Kożynow, winna być, zdaniem autora niniejszej pracy, poprzedzona

---

²⁷ Por. V. Rossman, *Anti-Semitism in Eurasian Historiography. The Case of Lev Gumilev*, [w:] *Russia between East and West: scholarly Debates on Eurasianism*, Brill, Leiden 2007, s. 146 i nast.

rzetelnym, konfrontatywnym opisem jego dwóch czołowych postaci – Gumilowa i Dugina. Zważywszy także na obszerność dostępnego materiału, przedsięwzięcie takie z pewnością wymaga odrębnej rozprawy.

Piszący te słowa ma świadomość, jakie trudności narzuca ujęcie tak zarysowanego problemu. Najtrudniejszym zagadnieniem, oprócz pasjonującej różnorodności badanego materiału, będzie niewątpliwie przewycięzenie pewnych okoliczności obiektywnych, z jakimi będzie zmuszony zmierzyć się autor: naturalnej sympatii do nieżyjącego już, niezwykle doświadczonego przez sowiecki aparat represji, syna wielkich rosyjskich poetów – Lwa Gumilowa oraz publicystycznego (emocjonalnego) zaangażowania w opis i interpretacji dzieł i koncepcji współczesnego myśliciela – Aleksandra Dugina²⁸.

Biorąc pod uwagę wszystkie przedstawione powyżej okoliczności, autor ma nadzieję, że poruszając się w swej analizie przede wszystkim w obrębie tekstów obu myślicieli, rezultatem tej pracy będzie pewne uzupełnienie i uporządkowanie wiedzy dotyczącej eurazjatyckiej idei w Rosji po 1991 roku, a zwłaszcza myśli Lwa Gumilowa i Aleksandra Dugina.

***

Prezentowana praca została oparta na rozprawie doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Grzegorza Przebindy, któremu pragnę serdecznie podziękować za opiekę naukową, liczne rozmowy i wskazówki oraz możliwość obserwacji jego warsztatu; wszystko to umożliwiło mi podjęcie próby zrozumienia zawłości rosyjskiej idei i kultury, a przede wszystkim odradzającego się w nowych warunkach politycznych i społecznych rosyjskiego eurazjatyizmu.

Dziękuję równie serdecznie moim krytycznym czytelnikom – recenzentom rozprawy, wybitnym znawcom Rosji, profesorom Wasilijowi Szczukinowi i Józefowi Smadze. Ich uwagi, wskazówki i życzliwe rozmowy z nimi pozwoliły mi jeszcze lepiej uświadomić sobie, jak wielobarwna i wspaniała jest rosyjska kultura.

Z wdzięcznością wspominam profesor Ewę Korpałę-Kirszak za okazane słowa wsparcia i ofiarowaną mi symboliczną publikację z własnoręcznym autografem Lwa Gumilowa. Odrębne słowa podziękowania kieruję także do moskiewskiej uczoney, profesor Mariny Mochnaczowej, z którą rozmowy w jej moskiewskiej kuchni przybliżyły mnie do podejmowania rozstrzygnięć w tak trudnych rozważaniach na temat antysemityzmu, faszystwu i imperializmu.

---

²⁸ Niewątpliwie na zrozumienie zasługują w tym kontekście słowa wspomnianego już Andrzeja de Lazari. Autor ten słusznie zwrócił uwagę na emocjonalne zaangażowanie w pracy badacza i w studium poświęconym rosyjskiemu nacjonalizmowi trafnie sformułował swą troskę: „O nacjonalizmie historycznym mogę pisać «na chłodno» – badać go z punktu widzenia określonych założeń metodologicznych i nie angażować się emocjonalnie” (A. Lazari, *Czy Moskawa będzie Trzecim Rzymem. Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995, s. 7).

Dziękuję wreszcie doktorowi Aleksandrowi Wawrzyńczakowi za dobroć, dar przyjaźni oraz wskazówki i stałą gotowość do wspierania najbardziej karkołomnych intelektualnych przedsięwzięć.

Głęboką wdzięczność za życzliwość wyrażam także moim wszystkim nauczycielom w rodzinnym Opolu oraz wszystkim wykładowcom i kolegom z okresu studiów i pracy w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej w Krakowie, których imion i nazwisk nie sposób wymienić.

Szczególnie ciepłe wyrazy podziękowania kieruję – rzecz jasna – do mojej zawsze wspierającej rodziny – Żony Karoliny, Rodziców, Dziadków oraz Teściów. Bez ich zaufania i miłości przedsięwzięcie to nie miałyby sensu.

OBLICZE PIERWSZE – LEW GUMIŁOW

1. Syn Srebrnego Wieku

Как это возможно – быть сыном Гумилева и Ахматовой. (...)
Вот! Сын великих людей. Двух!

Р.А. Зернова¹

1.1. Zmagania ze „straszным dziedzictwem”

Dzieje klasycznej rosyjskiej myśli eurazjatyckiej są ściśle związane z rosyjską po-
październikową emigracją. Najbardziej znaczący koryfeusze eurazjatyizmu tworzyli
i publikowali swe prace w przeważającej większości już poza Rosją Sowiecką i po
1922 roku. Kraj opuszczali w trakcie rewolucji 1917 roku, a później w czasie krwa-
wej wojny domowej 1918–1922.

Los urodzonego w 1912 roku Lwa Nikołajewicza Gumilowa, młodszego od prze-
bywających na emigracji liderów ruchu eurazjatyckiego o niemal całe pokolenie,
napiętnowany był niezwykle dramatycznym rozwojem sytuacji w Rosji porewolu-
cyjnej, a także specyfiką rodzinnego pochodzenia.

Имя ребенка – Лев,
Матери – Анна.
В имени его – гнев,
В материнском – тишь.
(...)
Рыжий львеныш
С глазами зелеными,
Страшное наследье тебе нести!²
(...)

Przytoczony powyżej wiersz, dwudziestotrzyletniej wówczas Mariny Cwietajewej,
zadeedykowany był Annie Achmatowej i powstał w 1916 roku, kiedy jej jedyny syn –

¹ Руфь Александровна Зернова (właśc. Зевина) (1919–2004), pisarka, filolog, tłumaczka. Re-
presjonowana, aresztowana w 1949 roku za działalność antysowiecką. Od 1955 roku, po zwolnieniu
z więzienia, drukowała teksty w licznych pismach. Opublikowała kilka zbiorów opowiadań i powieści:
Скорпионовы ягоды (1961), *Свет и тени* (1963), *Бакалао* (1963), *Длинное-длинное лето* (1967),
Солнечная сторона (1968), *Рассказы про Антона* (1968), *Немые звонки* (1974). W 1976 roku wraz
z mężem I. Sermanem zmuszona do emigracji do Izraela, gdzie pozostała do końca życia, zajmując się
głównie tłumaczeniami i publicystyką [na podstawie Электронной Еврейской Энциклопедии, www.eleven.co.il].

² М. Цветаева, *Стихи и проза*, Русская Классика XX века, Эксмо, Москва 2002.

Indeks nazwisk

- Abrosow Wasilij 35
Achmatowa Anna 25, 35, 36, 39, 53, 65, 93
Agurski Michaił 10
Aleksander III 104
Aliksiejew Nikołaj 9, 151
Amin Samir 200
Ammianus Marcellinus 94, 95
Antall Jozsef 125
Archimedes 34
Ardow Michaił 29, 30
Ardow Wiktor 29
Arif Alijew 82
Artamonow Michaił 36, 62
Aszenkampf Nikołaj 176
Awwakum Pietrow 51, 52, 88, 154–156, 170, 196, 206

Bäcker Roman 12–14, 91, 116, 149, 207, 212
Baker Howard 144, 148
Balzak Honoriusz 168
Baradziej J. 150, 209
Barański J. 184
Barbarossa Fryderyk 103
Barber M. 154, 211
Barnett Thomas 144, 145
Bassin Mark 13, 199, 211
Bataille George 173
Battie William 159
Bayer Gottfried Siegfried 67
Bazyłow Ludwik 68, 156, 211
Bażyńska-Chojnacka K. 95, 212, 213
Beevor Anthony 32
Berberowa Nina 28
Berg Lew Siemionowicz 56
Bieliński Władimir 78
Bielow Wasilij 156, 215
Bierdiajew Nikołaj 9, 125, 135–137, 214
Bin Laden Osama 143
Bin Laden Wafah 143
Bobrownicka Maria 207
Bodrow Siergiej 203
Bołotnikow Iwan 81
Bonaparte Napoleon 51

Bondarczuk Fiodor 189
Bondarienko Władimir 73, 74
Borys Władimirowicz (książę rostowski, święty) 76
Boss Otto 9
Bratkiewicz Jarosław 13, 208, 212
Brązkiewicz Bartłomiej 160
Bromlej Julian 48, 49, 54
Bruner Jerome 175, 208
Brzeziński Zbigniew 129, 208
Brzostowska-Tereszkiewicz T. 175, 208
Bułhakow Jelena 29
Bułhakow Michaił 29, 30, 209
Burcew Dymitr Wasiljew 112
Burckhardt Johann Ludwig 47
Burszta Wojciech 184, 209
Buturlin Wasyl 86
Bybluk Marian 174, 212

Caldwell Charles 138
Carpini Jan di Piano 101
Chabarow Jerofiej Pawłowicz 83–85
Chmielnicki Bohdan 85–87, 196, 213
Chodkiewicz Jan Karol 81
Chojnacki P. 212, 213
Chomiakow Aliksiej 82, 134
Chotinienko Władimir 82
Christie Agata 102
Christoforowa Olga 50
Chrobry Bolesław 76
Chruszczow Nikita 40, 41, 71
Cierniak Urszula 13, 152, 208
Ciołkosz Adam 28
Clover Charles 119
Čolovič Ivan 125, 208
Conquest Robert 28
Cortes Juan Donoso 177
Crowfoot John 28
Cwietajewa Marina 65
Cymburski Wadim 199
Czaadajew Piotr 7, 52, 124, 134, 214
Czukowska Lidia 30
Czyngis-chan 100–102, 195, 198, 212

- Dancygier J. 81, 214
 Danecki Janusz 105, 210
 Danilewski Nikołał 13, 35, 135, 178
 Daszkowa Anna 25
 Daszkowa Polina 189
 Dawid (król) (1070–940 p.n.e.) 104
 De Benoist A. 112
 De Bonald Louis 177
 De Maistre Joseph 177
 Denisow Andriej 171
 Denisow Siemion 171
 Dewlet I Girej (1512–1577) 80
 Diec Joachim 13, 35, 49, 51, 135, 212
 Diomin Walerij 23, 34
 Dmitriewskaja Natalia 22
 Doncowa Daria 189
 Drawicz Andrzej 61, 169, 208, 209
 Duchński Franciszek 87
 Duncan Peter S. 13
 Dżemal Gejdar 151

 Eisenstein Sergiusz 78
 Ejdlin Leonid 36
 Elidae Mircea 130, 169, 176, 177, 206, 208
 Erikson Eryk 76
 Ern Włodzimierz 135, 212
 Eunapius Sardanias 94
 Evola Julius 112, 151, 212

 Fichte Johann Gottlieb 124, 128
 Fiedotow Paweł 9
 Filaret (patriarcha) 82
 Filoteusz Pskowski (mnich) 127, 153
 Florowski Georgij 9
 Forsyth J. 84, 212
 Foucault Michel 159
 Franz M. 85, 212
 Fukuyama Francis 144

 Gadżijew Kamałudin 119, 142
 Gafurow Bobodżan 94, 212
 Gerhard Friedrich Müller 67
 Gernstein Emma 27, 35, 37
 Gibbon Edward 47
 Giddens Anthony 184, 208
 Gieysztor Gina 53
 Gleb Władimirowicz, święty 76
 Głazjew Siergiej 117
 Goćkowski Janusz 150, 209
 Godunow Borys 80, 81, 89, 214
 Gołowin Jewgienij 112, 151
 Gołowin Piotr 83, 84
 Gołubkow Michał 202

 Gorbaczow Michał 8, 44, 157, 206
 Grabowski J. 13, 208
 Grekow Borys 100, 212
 Grudziński-Herling Gustaw 28
 Grzybowski Stefan 13, 64
 Gudkow Lew 139
 Guénon Rene 112, 150, 151, 164, 176, 177, 185, 200
 Guevara Che 143
 Gukowskij Matwiej 37, 65
 Gulyga Arsienij 48
 Gumilow Dymitr 24
 Gumilow Nikołał 24–26, 32, 204
 Gumilowa Anna 24, 25
 Gumilowa Natalia 41–43
 Gytha of Wessex 26

 Harald II 26
 Hausfoher Karl 118, 124
 Hegel Georg Wilhelm 124, 177
 Heller Michał 62, 63, 74, 75, 194, 212
 Herder Johann Gottfried 47
 Hitler Adolf 106, 126
 Hnatiuk Ola 87, 212
 Holmes Sherlock 102
 Huntington Samuel 144
 Hus Jan 51
 Husajn Saddam 131

 Iljin Władimir 9
 Iłowajskij Dmitrij 68, 69, 206
 Ingram Alan 14, 212
 Isajew Borys 176
 Iwan Wasiliewicz IV Groźny 79, 80, 88, 89, 162, 196, 214
 Iwanow K. 54
 Iwanow Siergiej 158
 Iwanowski Michał 68
 Iwanyczuk Roman 87

 Jagoda Gienrich 30
 Jakow Solomonowicz Łurje 71–73
 Jakowliewicz Semen 159
 Jakóbiec Marian 106, 203
 Jakubowski A. 212
 Jakubowski Wiktor 100, 103
 Jan Paweł II 202
 Jan (prezbiter) 103
 Janicki A. 12
 Janow Aleksander 64–66, 193, 195
 Jarosław Mądry 77
 Jarosławicz Aleksander 76, 77
 Jelcyn Borys 117, 146, 183, 198, 212

- Jermak Timofiejewicz 83
Jermolajew J. 104
Jerofiejew Wiktor 71
Jung Karl 177
- Kaczmarczyk Janusz 86, 213
Kagan Robert 139, 208
Kaganowicz Łazar 66
Kalienow Igor 78
Kałużyński Stanisław 96, 100, 101, 102, 206
Kantemir Antioch 156
Kapuściński Ryszard 47, 208
Kara-Murza Siergiej 15
Karamzin Nikołał 81
Karpienko Konstantin 131
Karsawin Lew 9
Kasparow Garri 112
Kirow Siergiej 28
Kisieliew Siergiej 133, 134
Kjellen Rudolf 118
Klejn Lew 65
Kluczewskij Wasilij 60, 68, 98, 158
Klujew Nikołał 169, 170–172
Komnenos Manuel 103
Komorowska Ewa 74
Koneczny Feliks 87
Koriejsza Iwan Jakowlewicz 159, 160
Korpała-Kirszak Ewa 16
Kowalczuk Andriej 24
Kowalski J. 129
Kozłowski J. 32
Kozyriow Nikołał 30
Kožynow Wadim 9, 15
Krawczuk Leonid 117
Krockow Christian 130
Krysztanowska Olga 183
Krzanowska Agnieszka 74
Kurczewska J. 164, 210
Kuriechin Siergiej 114
Kutuzow 140
Kwaśniewski Aleksander 202
- Labuda Gerard 103, 214
Laruelle Marlene 7, 14, 39–41, 213
Lazari Andrzej 12, 16, 89, 208
Lem Stanisław 57
Lenin Włodzimierz 121, 167, 171, 184, 209
Leontjew Konstanty 35
Lermontow Michaił 28, 156
Leskow Mikołał 159, 213
Lewada Jurij 82
- Lewandowski J. 76, 213
Lichaczow Dymitr 45, 72, 73, 100, 103
Liczutin Władimir 156, 157, 215
Limonow Eduard 11, 13, 112–116, 119, 182, 183, 204, 210
Liu Mau-Tsai 96
Lubomirska-Piotrowska Agnieszka 71, 188
- Ławrow Siergiej 22, 25, 27, 30, 35
Łomonosow Michaił 67, 203
Łuknicki Paweł 25–27
Łużny Ryszard 103
- Macedoński Aleksander 51
Mackinder Halford 118, 127, 149
Mahan Alfred Thayer 118, 130
Maksimow Władimir 61, 140
Malska-Lustig A. 140, 141, 213
Mamlijew Jurij 111, 112, 151
Man John 213
Mandelsztam Jewgienij 65
Mandelsztam Nadieżda 28
Mandelsztam Osip 27–29, 65
Marks Karol 131, 132
Martos Iwan 82
Massaka Iwona 7, 13, 23, 122, 127, 213
Mazepa Iwan 87
Mendelejew Dymitr 49
Menzel Birgit 14, 213
Kossow Sylwester (metropolita) 86
Meyerson Ignace 175
Michaił Fiodorowicz Romanow (car) 84
Michalski Stefan 71, 205
Michałkow Nikita 82
Mickiewicz Adam 89, 214
Miczurin Władimir 92
Mienszykow Aleksander 89
Migdalska M. 81, 214
Mikołejko Z. 151, 152, 213
Minin Kuźma 81, 197
Mircea Eliade 130
Mitrochin N. 54, 64,
Młodecki S. 101
Mochnaczowa Marina 16
Mohyla Piotr 86
Monomach Włodzimierz 89
Morozowa (bojarzyna) 156
- Nartow Nikołał 142
Naryszkina Natalia 122
Nazarbajew Nursułtan 202
Nesterenko A. 78

- Nestor 75
 Newski Aleksander 76–79, 89, 103
 Niedzielko 31
 Niezwiestnyj Ernest 61
 Nikon (patriarcha) 88
 Nowak Andrzej 12, 13, 24, 94, 123, 144, 194, 205
 Nowikowa Olga 32

 Ochotin Nikołaj 31, 208
 Okudźawa Bułat 61
 Olga (księżna) 76
 Olejarczuk Andrzej 61, 81, 89, 214
 Olszańska Nina 29
 Oniegin Eugeniusz 156
 Orchan (sułtan) 162
 Osiatyński Wiktor 22, 51, 209

 Panarin Aleksander 9, 14, 88
 Paniuszkin Walerij 147
 Papież Innocenty IV
 Paradowski Ryszard 196, 213
 Parny 53
 Pasternak Borys 22, 28, 30
 Pawlenko Piotr 78
 Pawlienkow Florentij 23
 Pawłowski Gleb 145, 188
 Pestel Paweł 155
 Pieriesliegini Aleksander 27
 Pierieswietow Iwan 162
 Pietrow 170
 Piotr I Wielki 88, 163
 Platonow Andriej 52, 172, 200, 209
 Platonow Oleg 64
 Po-Cü-i 96
 Podgórzec Zbigniew 61
 Podwojskij Denis 158
 Pogodin Michaił 68
 Pojarkow Wasyl 83
 Połocki Symeon 87
 Pomorski Adam 52, 56, 209
 Porębina Gabriela 29, 214
 Posidielow Walerij 185
 Pożarski Dymitr 82, 197
 Prochanow Aleksander 112, 113, 174
 Prodi Romano 148
 Prokopowicz Teofan 87, 158
 Pryżow Iwan 160
 Przebinda Grzegorz 7, 16, 61, 83, 85, 146, 163, 209
 Pufendorf 163
 Punin Nikołaj 28–30, 37
 Puryszkiewicz Włodzimierz 156
 Puszkin Aleksander 39, 42, 53, 81, 89, 155, 156, 167, 168

 Putin Władimir 13, 60, 116, 117, 139, 142, 145, 146, 162, 168, 181, 182, 202, 204, 206

 Rajewski Dimitrij 70
 Ramazanowa Zemfira 185
 Rasputin Walentin 156, 215
 Ratzel Friedrich 118, 124
 Razin Andriej 185
 Rażny Anna 13
 Reith Jan 184
 Remnick Dawid 66, 209
 Rerich Mikołaj 106
 Rewers E. 56, 214
 Robski Oksana 189
 Rogaczewskij Andriej 65
 Roginski 31, 208
 Rogozin Dimitrij 117
 Rojewska-Olejarczuk Ewa 63, 205
 Rossman Vadim 14
 Rozanow Wasilij 153
 Rudenko S. 94
 Ruryk Gostomysł 72
 Rybakow Borys 73, 98, 103, 194, 214

 Sabirow Alians 104
 Sacharow Andriej 29, 215
 Sapgir Gienrich 112
 Savater Fernando 200
 Sawicki Piotr
 Schmitt Karl 177
 Sejdimbekow A.
 Serczyk Władysław 79, 162, 214
 Shariev Eric 139
 Shils Edward 163
 Shorter E. 159, 214
 Sidorienko Alieksiej 188
 Sielicki F. 72, 206
 Sieliezniew Giennadij 114
 Siniawski A. 161
 Skotnicka-Maj Anna 29
 Skrynnikow R. 80, 81
 Skuratow Maluta 80
 Sławieniecki Epifaniusz 87
 Smaga Józef 28, 66, 197, 209
 Sokołow Boris 29, 209
 Sołowiow Siergiej
 Sołowiow Włodzimierz 137, 214
 Sołżenicyn Aleksander 31, 140, 174, 206
 Sorokin Władimir 188, 189
 Spengler Oswald 35
 Spykman 118
 Stadtmüller E. 198
 Stalin Józef 8, 28, 30, 40, 71, 78, 82, 121, 139, 143, 214

- Steiber Z. 103, 214
 Stołypin Piotr 177
 Storey John 184
 Strinati Dominik 184, 209
 Strzelczyk J. 101, 209
 Suchanek Lucjan 13, 55, 112, 209
 Surikow Wasilij 156
 Suwczyński Piotr 9, 149
 Swietłow Roman 145
 Szacki J. 164, 210
 Szczukin Wasilij 16
 Szemralska A. 13, 196, 210
 Szeremietiew 65
 Szerrer Jurij 136
 Szigi Kutuku 101
 Szirokogorow Siergiej 35
 Szklowski Wiktor 107
 Sznirelman Wiktor 65
 Szrek E. 13, 196
 Szuszkiewicz 117
 Szymak-Reifer Jadwiga 53
 Świątopelk Włodzimierz 76
 Światosław Igoriewicz (942–972) 74, 75, 196, 70
 Taine Hipolit 56
 Tarkowski Andriej 61
 Teleki Pal 125
 Temudżyn 102
 Todorov Tzvetan 139
 Tołstoj Aleksander 80, 188
 Toynbee 47
 Tripolski Michał 62
 Trois-Fontaines Alberyk 104
 Trubiecki Nikolaј 9, 37, 86, 89, 92, 178
 Turopolski Witold 139
 Turski Piotr 159
 Tyszkiewicz L. 94, 214
 Uhlig H. 105, 210
 Umland Andreas 13
 Utkin Anatolij 7
 Vedrine Hubert 138
 Vico 47
 Vroon R. 170
 Walicki Andrzej 9, 10, 122, 210
 Warustin Lew 28, 34, 35
 Wasilij (błogosławiony) 82
 Wasyl III 79, 153
 Wawrzyńczak Aleksander 17, 156, 157, 215
 Weissberg-Cybulski Aleksander 28
 Wenner Jann 185
 Wieczorek A. 209
 Wielomski A. 150
 Wierbicki Misza 167
 Wiernadskij Gieorgij 69
 Wilhelm Zdobywca (1028–1087) 26
 Włodzimierz (święty) 98
 Włodzimierz I Światosławicz (960–1015), 76, 98
 Wodziński Cezary 159, 161, 215
 Wojnowicz Władimir 61
 Wolff-Powęska A. 125, 126, 129, 215
 Wołkow Jarosław 142, 187
 Wołkowa Julia 187
 Wsiewołodowicz Jarosław 76
 Wysocki Włodzimierz 66
 Yahia Wahid 150
 Zabłudowski T. 96
 Zadencki J. 9
 Zajączkowski W. 106, 215
 Zalizniak Andriej 103
 Zienkowski Siergiej 87, 88, 118
 Zienkowski Wasilij 8, 153, 178
 Zinowiew Aleksander 140, 141
 Zorin A. 133
 Zuber M. 12
 Zubok Vladislav 139, 214
 Zygar Michaił 147
 Żdanow 22
 Żebrowska Anna 22, 47, 99
 Żebrowski Michał 82
 Żupański Jan Konstanty 68, 206
 Żyrinowski Władimir 115, 122
 Абрамов Д. 203
 Аксенов К. 199, 210
 Ан Лу-шань (703–757) 36
 Ашенкамф Н. 176, 215
 Байбурин А. 170, 215
 Бакунин 114
 Бассин М. 199, 210
 Бердяев Н. 125, 135, 136
 Блок А. 170
 Бондаренко В. 73, 112, 215
 Брилл М. 50, 217
 Вернадский Г. 39, 49, 75, 76, 98, 101, 206, 207
 Воронович В. 25
 Галкина Е. 67, 215
 Геббельс 114
 Герштейн Э. 34, 36, 65, 107, 207.
 Григорьева Татьяна 14, 216

- Гудков Л. 71, 139, 210
 Гумилев Н. 11, 21, 215
- Данилевский И. 67, 73, 210
 Данилевский Н.Я. 135
 Достоевский Ф. 135, 165, 167
 Доценко В. 132
- Ерофеев В. 181
 Есенин С. 170
- Зализняк А. 103, 215
 Замятин Д. 173, 199, 210
 Земской Е. 77, 217
 Зеньковский В. 153, 178, 210
 Зернова Руфь (Зевина) 21
 Зорин А. 133
 Зыгарь М. 147, 216
- Иванов В. 84
 Иванов С. 158, 159, 216
 Исаев Б. 176, 216
- Каганский В. 58, 210
 Киселев Сергей 134
 Клюев Н. 170, 171, 207
 Ключевский В. 98, 132, 158, 207
 Конрадов Н. 71, 216
 Козырева М. 29
- Лавров Сергей 22–25, 30, 34, 216
 Ларюэль М. 7, 39, 40, 194, 216
 Лесной С. 69, 210
 Лимонов Э. 113, 114, 119, 183, 207
 Лихачев Д. 100, 195, 216
- Мамлеев Юрий 112
 Маркс 114
 Мельник В. 88, 89, 159, 216
 Митрохин Н. 64, 67, 211
- Невский Александр 78, 216
 Нестеренко А. 78, 216
 Никон 88, 171, 216
 Новикова Л. 9
- Окладников А. 196
 Олкотт И. 50
- Панарин С. 39, 194
 Панюшкин В. 147, 216
 Пелевин В. 181
 Пензев К. 203
 Петрухин В. 70, 216
 Платонов О. 54, 64, 173, 211
 Плетнева С.А. 216
 Подвойский Д. 158
 Посиделов Валерий 185
 Пугачев Е. 167
 Путин В. 116, 146, 204, 207, 216
- Раевский Д. 70, 216
 Разин С. 167, 171
 Расков Д. 158
 Рейтблат А. 156
 Рогачевский А. 66
 Розанов В. 153, 207
 Рыбаков Б. 69, 98, 216
- Савицкий П. 59, 91, 133, 193
 Сиземская И. 9
 Синявский А. 161, 211
 Снгиковский В. 65
 Солженицын А. 141
 Соловьев В. 137
 Сорокин В. 181
 Спивак Д. 168, 211
 Стрижова М. 88, 216
- Торкунов А.В. 148
 Трубецкой Н. 86, 91, 92, 133, 178
- Хорошилова Т. 203
- Чаадаев П. 124, 207
- Шенк Ф. 77, 78, 217
 Штирельман В. 71
- Энгельс 114
 Эрн В. 136, 207
- Янов А. 66, 193, 211

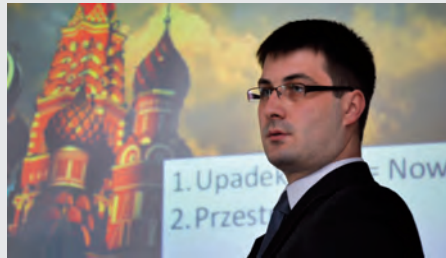
Redaktor prowadzący
Jadwiga Makowiec

Adiustacja językowo-stylistyczna
Antoni Henryk Stachowski

Korekta
Ewa Kosiba

Skład i łamanie
Katarzyna Mróz-Jaskuła

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-631-18-81, 12-631-18-82, fax 12-631-18-83

Bartosz Gołąbek

Absolwent filologii rosyjskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim, kulturoznawca i historyk idei rosyjskiej. Wykładowca w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ i Zakładzie Filologii Rosyjskiej w PWSZ w Krośnie. Współpracownik Katedry UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową UJ. Prowadzi badania z zakresu prądów ideowych w Rosji po 1991 roku ze szczególnym uwzględnieniem myśli eurazjatyckiej, a także społecznych i kulturowych konsekwencji rozpadu ZSRR.

LEW GUMIŁOW I ALEKSANDER DUGIN

○ DWÓCH OBLICZACH EURAZJATYZMU
W ROSJI PO 1991 ROKU

W 1991 roku, kiedy formalnie dobiegała końca historia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, rozproszone w podupadającym imperium społeczeństwa przeżywały głęboki kryzys tożsamościowy oraz ideowy. Okazało się wówczas, że historiozoficzna i kulturowa refleksja nawiązująca do mitu o wyjątkowości Rosji i jej potęgi na eurazjatyckim kontynencie może się stać dla nowego organizmu społecznego i politycznego, oczyszczonego z państwowej ideologii, bardzo atrakcyjna, a wręcz niezbędna. Atmosfera rozpadu ZSRR i ideologicznych sporów tego czasu wyraźnie sprzyjała rewitalizacji przynajmniej niektórych założeń klasycznego eurazjatyizmu. Nieżyjący już syn Anny Achmatowej i Nikołaja Gumilowa, historyk Lew Gumilow, oraz lider Międzynarodowego Ruchu Eurazjatyckiego Aleksander Dugin to dwie kluczowe postaci i dwa odmienne intelektualnie oblicza, które pomogą odkryć naturę zupełnie nowego, już w pełni rodzimego nurtu eurazjatyckiej myśli we współczesnej Rosji. Przekazywana do rąk czytelnika publikacja jest pierwszym tomem serii prac Katedry Kultury Słowian Wschodnich Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, zatytułowanej „Barwy Rusi”.

WYDAWNICTWO

UNIWERSYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO

www.wuj.pl

ISBN 978-83-233-3315-9

9 788323 333159